

Przepisy regulujące prawo osób do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa wraz z uzasadnieniem

Artykuł 1.

Dla każdego ustanawia się prawo do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa, którego przyznanie nie jest zależne od:

- 1) wieku wdowy lub wdowca,
- 2) pozostawania przez wdowę lub wdowca poza nowym związkiem małżeńskim, jak również poza innym związkiem formalnym lub związkiem nieformalnym,
- 3) przebywania w państwie, w którym zabezpieczenie jest udzielane,
- 4) sytuacji majątkowej małżonka w chwili śmierci,
- 5) okoliczności śmierci małżonka.

Artykuł 2.

Prawo, o którym mowa w art. 1, przysługuje na takich samych zasadach kobietom i mężczyznom. Zakres ochrony przyznanej przez powyższe prawo obejmuje również osoby, które pozostawały w związku formalnym innym niż małżeństwo, jak również w związku nieformalnym.

UZASADNIENIE

1. Stan regulacji prawa do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa w wybranych aktach prawa międzynarodowego oraz unijnego

W XX w. prawo do zabezpieczenia społecznego zostało zaliczone do praw człowieka¹. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona rezolucją nr 217/III A w dniu 10 grudnia 1948 r. w Paryżu przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych, w art. 22 przewiduje, że „Każdy człowiek jako członek społeczeństwa ma prawo do zabezpieczenia społecznego”². Natomiast w art. 25 ust. 1 stanowi, iż „Każdy człowiek ma prawo do poziomu życia zapewniającego dobrobyt jemu i jego rodzinie, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską i niezbędne świadczenia socjalne, oraz prawo do zabezpieczenia na wypadek bezrobocia, choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości, lub utraty środków do życia w sposób od niego niezależny”³. Tym samym powyższy art. 25 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka *expressis verbis* wskazuje na prawo do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa przysługujące każdemu człowiekowi⁴.

Regulacje dotyczące prawa do zabezpieczenia społecznego, w tym na wypadek wdowieństwa, odnajdujemy w umowach międzynarodowych. Wydaje się jednak, że regulacje te po dziś dzień nie zapewniły równego i zadawalającego poziomu ochrony wdów i wdowców.

Zabezpieczenia społeczne są przedmiotem regulacji konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy. Już przyjęta w okresie międzywojennym Konwencja Nr 39 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek śmierci pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, w wolnych zawodach, jak również chałupników i pracowników gospodarstw domowych w art. 6 stanowi, że ubezpieczenie na wypadek śmierci powinno zapewnić „prawo do pensji” wdowie. Natomiast art. 7 określa warunki, przy których spełnieniu prawo to może przysługiwać wdowie. Konwencja Nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego, przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1952 r.,

¹ G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze*, Warszawa 2005 r., s. 40.

² Brzmienie fragmentu art. 22 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w języku polskim podano za: S. Jarosz-Żukowska red., *Prawa człowieka i system ich ochrony. Teksty źródłowe*, Wrocław 2002 r., s. 15.

³ Brzmienie art. 25 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w języku polskim podano za: S. Jarosz-Żukowska red., *Prawa człowieka i system ich ochrony. Teksty źródłowe...*, *op. cit.*, s. 15.

⁴ Por. G. Uścińska, *Standardy zabezpieczenia społecznego Międzynarodowej Organizacji Pracy, Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka* 2018 r., nr 8, s. 43.

w art. 31 i 32 pkt (d) przewiduje zapewnienie przez państwa członkowskie konwencji świadczeń w razie utraty środków utrzymania przez wdowę lub dzieci z powodu śmierci żywiciela rodziny, jeżeli okoliczność ta jest skutkiem wypadku przy pracy lub ustalonych chorób zawodowych. Przy tym, z art. 32 pkt (d) wynika ponadto, że w odniesieniu do wdowy prawo do świadczenia może być uzależnione od uznania, że jest ona niezdolna do utrzymywania się samodzielnie. Jak podnosi się doktrynie „Konwencja nr 102 dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego uznawana jest za podstawowy instrument międzynarodowy w zakresie zabezpieczenia społecznego”⁵. Konwencja Nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny z dnia 7 czerwca 1967 r., przewiduje prawo wdowy do świadczeń w razie śmierci żywiciela rodziny, przysługujące jej pod pewnymi warunkami (art. 21). O świadczeniach przysługujących wdowie w razie śmierci żywiciela rodziny stanowi również Zalecenie Nr 131 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczące świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny, przyjęte dnia 7 czerwca 1967 r.

Artykuł 9 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., stanowi, że „Państwa Strony niniejszego Paktu uznają prawo każdego do zabezpieczenia społecznego, włączając w to ubezpieczenia społeczne”. Natomiast już w art. 3 paktu postanowiono, że „Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się zapewnić mężczyznom i kobietom równe prawo do korzystania z wszystkich praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych wymienionych w niniejszym Pakcie”.

O prawie do zabezpieczenia społecznego przysługującym pracownikom i wszystkim osobom będącym na ich utrzymaniu stanowi Europejska Karta Społeczna, sporządzona w Turynie dnia 18 października 1961 r., jak również w jej zrewidowana wersja przyjętej w 1996 r. (Zrewidowana Europejska Karta Społeczna). Ponadto stosowne regulacje z zakresu zabezpieczenia społecznego zawarte zostały w Europejskim Kodeksie Zabezpieczenia Społecznego z 1964 r., a także w Zrewidowanym Europejskim Kodeksie Zabezpieczenia Społecznego z 1990 r.

Międzynarodowe regulacje zabezpieczenia społecznego, w tym na wypadek wdowieństwa, są rozproszone w najróżniejszych aktach prawnych. Taki stan nie sprzyja harmonizacji tych regulacji w poszczególnych porządkach prawnych państw. Ponadto, postanowienia aktów międzynarodowych regulujących powyższą materię nie zawsze zawierają

⁵ G. Uścińska, *Standardy zabezpieczenia społecznego Międzynarodowej Organizacji Pracy... op. cit.*, s. 46.

rozwiązania spójne, mają często charakter fakultatywny i pozostawiają szczegółową regulację prawa do zabezpieczania na wypadek wdowieństwa ustawodawstwu wewnętrznemu państw. W efekcie regulacje krajowe pozostają pod wpływem czynników politycznych i ideowych panujących w poszczególnych państwach, co składa się na obraz zróżnicowania poziomu ochrony, niekiedy nawet nierówności między płciami w dostępie do zabezpieczenia.

Nawet w ramach Unii Europejskiej zrezygnowano z harmonizacji regulacji państw członkowskich w zakresie zabezpieczania społecznego na rzecz koordynacji tych regulacji⁶. W ramach aktów normatywnych Unii Europejskiej występują regulacje służące koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego m.in. w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego oraz Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 r. dotyczące wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego. Należy nadmienić, że regulacje te służą skoordynowaniu odmiennych systemów zabezpieczenia społecznego obowiązujących w poszczególnych państwach członkowskich. Unia Europejska nie harmonizuje przepisów w sferze zabezpieczenia społecznego, gdyż leżą one w gestii państw członkowskich. Dnia 13 grudnia 2016 r. Komisja Europejska przedstawiła projekt nowelizacji przepisów koordynujących we wniosku zawierającym Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającym rozporządzenie (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego oraz rozporządzenie (WE) nr 987/2009 dotyczące wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004⁷. W kontekście dokumentów Unii Europejskiej należy wspomnieć również Kartę Podstawowych Praw Socjalnych Pracowników z 1989 r., Kartę Praw Podstawowych z 2000 r., czy Zalecenie Rady (WE) nr 92/442 w sprawie konwergencji celów i polityk ochrony socjalnej 1992 r.⁸ Również w literaturze podkreśla się, że w obszarze zabezpieczenia społecznego instytucje unijne pozostawiły państwom

⁶ Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego zakłada utrzymanie zróżnicowania tych systemów w poszczególnych państwach, z jednoczesnym przyjęciem uregulowań, które mają zapewnić usunięcie rozbieżności jakie mogą pojawić się na tle stosowania prawa zabezpieczania społecznego w poszczególnych państwach (S. Majkowska-Szulc, M. Zieleniecki w: S. Majkowska-Szulc, M. Tomaszewska, M. Zieleniecki red., *Zabezpieczanie społeczne w Unii Europejskiej*, Warszawa 2012 r., s. 19-20; por. T. Bińczyk-Majewska, *Koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej*, Zakamycze 1999 r., s. 33-34). Por. art. 153 ust. 4 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, str. 47).

⁷ Źródło: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52016PC0815> (dostęp 25.10.2024 r.).

⁸ Podkreśla się przy tym, że wytyczne zawarte w Zaleceniu Rady (WE) nr 92/442 są ogólne, a przez to mogą być realizowane w odmienny sposób w poszczególnych państwach członkowskich Unii Europejskiej (G. Uścińska, *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego współczesne rozwiązania polskie*, Warszawy 2005 r., s. 557).

członkowskim dużą swobodę, nie dążąc do ujednoczenia rozwiązań prawnych, w tym standardów w tym obszarze⁹.

Pierwsze regulacje zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa pojawiają się już na początku XX w.¹⁰ Na marginesie można zaznaczyć, że jak wskazuje się w literaturze, jedne z pierwszych regulacji międzynarodowych dotyczących sytuacji kobiet odnosiły się właśnie do ich sytuacji prawnej w kontekście ochrony pracy i zabezpieczenia społecznego¹¹. Dzisiaj, w ustawach zasadniczych tylko niektórych państw można wskazać na regulacje stanowiące o prawie do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa¹². Tytułem przykładu można przywołać art. 63 ust. 3 Konstytucji Republiki Portugalii z 1976 r.¹³, czy art. XIX ust. 1 Ustawy Zasadniczej Węgier z 2011 r.¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.¹⁵ w art. 67 w kontekście prawa do zabezpieczenia społecznego traktuje o przypadkach niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego (ust. 1), ew. pozostawania bez pracy nie z własnej woli i w braku innych środków utrzymania (ust. 2); w art. 68 - o prawie do ochrony zdrowia; w art. 69 - o pomocy udzielanej osobom niepełnosprawnym; wreszcie w art. 71 stanowi o pomocy matkom (ust. 2) oraz rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietnym i niepełnym (ust. 1). Jedynie zatem w tym ostatnim przypadku można się doszukać w naszej ustawie zasadniczej zrębów nawiązania do zabezpieczenia na wypadek śmierci małżonka, ale zasadniczo w kontekście sytuacji ekonomicznej i społecznej rodziny. W kontekście polskiego prawa analizowane zagadnienie jest szczególnie aktualne bowiem ustawa z dnia 26 lipca 2024 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz

⁹ G. Uścińska, *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego współczesne rozwiązania polskie...*, op. cit., s. 503.

¹⁰ Por. M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia*, Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea, Tom 2, 2012 r., s. 63.

¹¹ Por. A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona praw kobiet w świetle dokumentów międzynarodowych w: Divina et humana: Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisław red., Lublin 2001 r., s. 179.

¹² Por. G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, op. cit., s. 45.

¹³ Art. 63 dotyczy m.in. zabezpieczenia społecznego, w ust. 1 przewiduje, że każdy ma prawo do zabezpieczenia społecznego, z kolei w ust. 3 stanowi: *“The social security system shall protect citizens in illness and old age and when they are disabled, widowed or orphaned, as well as when they are unemployed or in any other situation that entails a lack of or reduction in means of subsistence or the ability to work”* (źródło: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/Portugalia_ang_010116.pdf; dostęp 27.10.2024 r.).

¹⁴ Art. XIX ust. 1 węgierskiej konstytucji stanowi, że „Węgry dążą do tego, aby każdemu swojemu obywatelowi zapewnić bezpieczeństwo socjalne. Każdy obywatel węgierski jest uprawniony do określonego prawem wsparcia w przypadku macierzyństwa, choroby, inwalidztwa, wdowieństwa, sieroctwa oraz niezawinionego przez siebie bezrobocia” (tłum. J. Snopek, źródło: <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wegry2011.html>; dostęp: 27.10.2024 r.).

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

niektórych innych ustaw¹⁶ wprowadza nowe przepisy dotyczące tzw. renty wdowiej. Przedmiotowa ustawa wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2025 r.¹⁷ Przewiduje ona m.in., że osoba, której przysługuje prawo do renty rodzinnej na wypadek wdowieństwa w razie zbiegu z prawami do innych świadczeń emerytalno-rentowych, będzie mogła żądać wedle wyboru wypłaty jednego z tych świadczeń w całość, a drugiego - w określonej ustawą wysokości (por. wprowadzony ustawą nowelizującą art. 95a ust. 1). Jednocześnie, zgodnie z jej przepisami prawo do wypłaty świadczeń na powyższych zasadach przysługuje osobie uprawnionej w przypadku m.in. osiągnięcia wieku emerytalnego (art. 95a ust. 2 pkt 1) czy pozostawania we wspólności małżeńskiej do dnia śmierci małżonka (art. 95a ust. 2 pkt 2). Przy tym, wypłata świadczeń na powyższych zasadach ustaje z dniem poprzedzającym dzień zawarcia przez osobę uprawnioną nowego związku małżeńskiego (art. 95a ust. 3).

Z powyższych aktów prawnych, przede wszystkim – aktów prawnych międzynarodowych, należy wnioskować, że prawo do zabezpieczenia społecznego (ang. *social security law*, fr. *droit de la securite sociale*) stanowi jedno z praw człowieka i powinno przysługiwać zgodnie ze standardami i zalecaniami międzynarodowymi¹⁸. Zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa zatem nie może zostać pozostawione wyłącznie arbitralnej decyzji konkretnego państwa, ale powinno odpowiadać pewnym przyjętym międzynarodowo standardom i zaleceniom. W kontekście rozwiązań przyjętych w ramach Unii Europejskiej, w doktrynie podkreśla się, że przepisy dotyczące zabezpieczenia społecznego powinny uwzględniać zmieniające się struktury rodzinne i ewolucje sytuacji demograficznej¹⁹.

Jak trafnie zauważył już w 1972 r. P. Laroque „*The existing systems of social security were conceived and developed in terms of the more or less tacitly accepted notion of the dependent position of women in the family. On the other hand, the present trend of thought in all modern countries is guided by the growing belief in equality between the sexes and by the suppression of discrimination between men and women. It may be asked, then, whether the time has not come to reconsider the principles governing widows' pension schemes*”²⁰. Tym samym motywem przyjęcia przepisów o powyższej treści jest próba choćby częściowej harmonizacji regulacji zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa.

¹⁶ Dz. U. poz. 1243.

¹⁷ Por. art. 17 ustawy nowelizującej, przy czym niektóre jej przepisy już obowiązują.

¹⁸ M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia...*, op. cit., s. 56.

¹⁹ G. Uścińska, *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego współczesne rozwiązania polskie...*, op. cit., s. 540.

²⁰ P. Laroque, *Women's rights and widows' pensions*, International Labour Review 1972 r., vol. 106(1), s. 2.

2. Różnice w regulacjach zabezpieczania na wypadek wdowieństwa. Brak harmonizacji

Krajowe systemy zabezpieczeń społecznych różnią się od siebie wzajemnie. Regulacje tzw. rent wdowich (ang. *widow's pension*), przeważanie łączone z zabezpieczeniem na wypadek śmierci żywiciela rodziny (ang. *survivors' benefit*)²¹, które bardzo często składają się na powyższe systemy, jednocześnie podlegają ciągłym zmianom. Skutkuje to sytuacją, w której poza deklaracją prawa do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa wyrażoną (bezpośrednio lub pośrednio) w wielu aktach międzynarodowych o charakterze uniwersalnym lub regionalnym, rzeczywiste regulacje w poszczególnych państwach przebiegają w najróżniejszych kierunkach, od wysokiego poziomu ochrony do sytuacji faktycznego jej braku. Różnorodności te nie wynikają przy tym wyłącznie z poziomu zamożności poszczególnych państw, ale w dużym stopniu zależą od uwarunkowań kulturowych i ideowych panujących w poszczególnych państwach. Szczególnie tam, gdzie pozycja kobiety w społeczeństwie dalej postrzegana jest przez pryzmat jej zależności od mężczyzny. Tam bowiem zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa często jest regulacją iluzoryczną, a w obliczu śmierci męża, kobieta niejednokrotnie pozostaje zależna od rodziny zmarłego czy jego męskich potomków.

Różnice regulacji zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa dotyczą m.in. takich aspektów, jak wymagania, od których spełnienia uzależnione jest przyznanie praw do zabezpieczenia (np. wymagania wieku, pozostawania w państwie, w którym przyznawane jest świadczenie, posiadania wspólnego potomstwa i inne), charakteru świadczenia, okoliczności, w których świadczenie może być zawieszona (np. wejście w nowy związek, nawet nieformalny, podjęcie pracy itd.).

W kontekście zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa rzadko spotyka się regulacje, w których prawo do zabezpieczenia przysługuje z samego faktu utraty małżonka, bez dodatkowych wymagań. Pomimo, że pewną ewolucją było objęcie oprócz wdów również wdowców zabezpieczeniem na wypadek śmierci małżonka²², to nadal przyznanie tego zabezpieczenia uzależniane jest dodatkowo np. od uzyskania ustalonego wieku, niezdolności

²¹ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody*, Warszawa 1966 r., s. 145.

²² Należy odnotować, że w przypadku Dyrektywy Rady (79/7/EWG) z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie stopniowego wprowadzania w życie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zabezpieczenia społecznego (Dz. U. UE. L. z 1979 r. Nr 6, str. 24), której celem jest dążenie do równego traktowania kobiet i mężczyzn w sferze zabezpieczeń społecznego, jej przepisy wyraźnie wskazują, iż przedmiotowa dyrektywa nie stosuje się do przepisów dotyczących świadczeń w razie śmierci żywiciela rodziny ani świadczeń rodzinnych (art. 3 ust. 2 dyrektywy).

do pracy, inwalidztwa wdowy lub wdowca²³, okoliczności, iż wdowa lub wdowiec nie wykonuje pracy, czy od tego, że wychowuje małoletnie dzieci zmarłego małżonka²⁴. I tak, w art. 60 ust. 1 Konwencji nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej minimalnych norm zabezpieczenia społecznego poczyniono zastrzeżenie, zgodnie z którym przyznanie świadczenia wdowie może być w ustawodawstwie krajowym uzależnione od ustalenia czy jest ona niezdolna utrzymać się samodzielnie²⁵. Wymagania, warunkujące prawo wdowy do świadczenia od osiągnięcia ustalonego wieku, przewiduje Konwencja nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny w art. 21 ust. 2. W świetle tej konwencji wymagania wiekowe są natomiast niedopuszczalne, jeżeli wdowa jest inwalidą lub jeżeli utrzymuje wspólne dziecko zmarłego (art. 21 ust. 3). Zgodnie z art 60 ust. 1 Europejskiego Kodeksu Zabezpieczenia Społecznego z 1964 r. prawo do świadczenia może być przyznane wdowie, jeżeli zgodnie z ustawodawstwem krajowym jest niezdolna do utrzymywania się samodzielnie. W przypadku bezdzietnej wdowy, niekiedy przewiduje się, że przyznanie jej prawa do zabezpieczenia może być uzależnione od czasu pozostawania w małżeństwie²⁶.

Zdarzają się regulacje, które przewidują również świadczenia dla młodszych wdów lub wdowców, jednakże i w tych przypadkach przeważnie świadczenie wypłacane jest przez rok lub kilka lat, *co de facto* służy jedynie dostosowaniu się do nowej sytuacji lub zdobyciu w tym czasie nowych kwalifikacji w celu podjęcia pracy²⁷. Warto odnotować również takie regulacje, jak wynikająca z art. 66 ust. 3 Zrewidowanego Europejskiego Kodeksu Zabezpieczenia Społecznego z 1990 r. Przewiduje ona wypłatę tzw. „zasiłku adaptacyjnego”²⁸. Zgodnie z powyższą regulacją przewidziano na rzecz wdowy prawo do świadczeń, w razie gdy nie zostały spełnione wymagania do uzyskania świadczenia w przypadku śmierci żywiciela rodziny. W takiej sytuacji wdowa ma prawo do zasiłku przysługującego przez pewien ustalony okres albo do jednorazowej odprawy pieniężnej²⁹.

Konwencja nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny w art. 22 określa katalog podmiotów

²³ G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 241.

²⁴ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody*, Warszawa 1966 r., s. 146

²⁵ Por. G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 242.

²⁶ Por. G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 242.

²⁷ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, *op. cit.*, s. 147.

²⁸ G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 245.

²⁹ *Ibidem*.

uprawnionych, w którym wymienia żonę, dzieci zmarłego oraz inne osoby pozostające na jego utrzymaniu. Jak się wydaje ten ostatni przypadek obejmuje również osoby, które pozostawały w związkach nieformalnych³⁰. Pewne ustawodawstwa państwowe dopuszczają do uzyskania świadczenia z tytułu zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa również osobę, którą nie łączył ze zmarłym związek małżeński³¹. Zdarza się, że prawo do świadczeń w niektórych regulacjach krajowych przysługuje także partnerom w konkubinacie czy w związkach nieformalnych osób tej samej płci³².

Przeważnie spotyka się uregulowania, wedle których tylko „aktualny” małżonek, który pozostawał w związku małżeńskim do chwili śmierci drugiego małżonka, może otrzymać rentę wdowią³³. Powyższe nie uwzględnia natomiast sytuacji poprzedniego małżonka. W takim bowiem przypadku poprzedni małżonek, nawet jeżeli pozostawał przez większą część życia w związku małżeńskim ze zmarłym małżonkiem, nie będzie partycypować w zabezpieczeniu na wypadek wdowieństwa.

Niektóre regulacje krajowe przewidują, że świadczenie z tytułu zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa wypłacane jest tak długo, jak długo wdowa pozostaje niezamężna lub wdowiec nieżonaty³⁴. Inne regulacje idą o krok dalej, dopuszczając zawieszenie tego świadczenia w razie pozostawania przez wdowę lub wdowca w nieformalnym związku. Takie rozwiązania są dopuszczalne w kontekście niektórych uregulowań aktów międzynarodowych. Tytułem przykładu Konwencja nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego w art. 69 ust. 1 lit. j) dopuszcza zawieszenie świadczenia należnego wdowie w razie śmierci żywiciela rodziny – „na tak długo, jak długo żyje ona z mężczyzną jako żona”. Z kolei Konwencja nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny w art. 32 ust. 1 lit. g) stanowi o możliwości zwieszenia świadczenia udzielanego wdowie w razie śmierci żywiciela „na tak długo, jak żyje ona z mężczyzną w związku niezalegalizowanym”. W regulacjach poszczególnych państw możliwe jest zatem zawieszenie świadczenie przyznanego wdowie lub wdowcowi w razie ponownego zawarcia przez nich

³⁰ Por. *Ibidem*, s. 244.

³¹ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, op. cit., s. 146.

³² G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, op. cit., s. 245.

³³ Por. uwagi D. Molzan, *Military Pensions: What Military Spouses Should Know*, Law Now 1993 r., 17 no. 7, s. 20; N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits*, Rutgers University Law Review 2024 r., 76 no. 3, s. 634.

³⁴ Por. D. Molzan, *Military Pensions: What Military Spouses Should Know...*, op. cit., s. 20.

związku małżeńskiego, a w niektórych państwach nawet w razie wstąpienia w związek nieformalny³⁵.

Znane są także uregulowania, wedle których prawo do świadczenia przyznane wdowie lub wdowcowi może być zawieszona w razie podjęcia przez nich pracy lub osiągnięcia określonego dochodu. Takie rozwiązanie dopuszcza art. 60 ust. 2 Europejskiego Kodeksu Zabezpieczenia Społecznego z 1964 r.

3. Czynniki ideowe wpływające na regulacje dotyczące zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa

Najdonioślejszy wpływ na regulację zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa dalej ogrywają czynniki ideowe. Pierre Laroque, wskazując na czynniki oddziałujące na uregulowania praw wdów, w pierwszej kolejności wymienia pozycję kobiet w rodzinie i społeczeństwie³⁶. Pozycja ta postrzegana jest przeważanie przez obowiązujące nadal stereotypy zależności kobiety od mężczyzny oraz przekonania o nierówności płci. W piśmiennictwie podkreśla się przy tym, że dyskryminacja kobiet jest większa w dziedzinie praw ekonomicznych i socjalnych aniżeli w dziedzinie praw cywilnych, politycznych czy kulturalnych³⁷. Jak zauważa się w literaturze przedmiotu walka o emancypację kobiet rozpoczęła się właśnie od postulatów natury socjalnej, w tym dotyczących świadczeń socjalnych³⁸.

Zabezpieczanie na wypadek wdowieństwa tym samym postrzegane jest przeważanie w postaci swoistej rekompensaty z tytułu utraty zarobków męża, niekiedy z całkowitym pominięciem rzeczywistych potrzeb wdowy. Należą do nich mianowicie przywrócenie niezależności wdowie, możliwości zapewnienia bytu, w tym wspólnym dzieciom, które pozostają pod jej wyłączną opieką, oraz umożliwienie funkcjonowania wdowy w społeczeństwie, która na skutek utraty męża musi przejąć jego obowiązki we wspólny gospodarstwie domowym i opieką nad rodziną.

Sytuacja prawna jednostki przez wiele wieków kształtowana była przez pryzmat rodziny postrzeganej jako podstawowa komórka społeczna³⁹. Szczególnie negatywnie odbijało się to na pozycji kobiety, bowiem w układzie stosunków rodzinnych, w których dominował

³⁵ Por. wskazane tam przykłady regulacji państwowych: G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, op. cit., s. 254.

³⁶ P. Laroque, *Women's rights and widows' pensions...*, op. cit., s. 1.

³⁷ E. Pobierowa, *Pozycja kobiet w dokumentach prawa międzynarodowego*, Poznań 1975 r., s. 111.

³⁸ *Ibidem*, s. 103.

³⁹ J. Piotrowski, *Społeczne problemy rodziny* w: A. Rajkiewicz red., *Polityka społeczna*, Warszawa 1979 r., s. 222.

patriarchalizm, w młodości pozostawała pod kontrolą ojca, następnie po zamążpójściu – pod opieką męża, a w razie jego śmierci – pod opieką jej synów⁴⁰. Rodzina rozumiana jako podstawowa komórka społeczna, stanowiła punkt odniesienia dla wielu przepisów aktów prawa międzynarodowego. Tytułem przykładu art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r. stwierdza, że należy udzielić jak najszerzej ochrony i pomocy rodzinie jako naturalnej i podstawowej komórce społeczeństwa, w szczególności przy jej zakładaniu i w okresie trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu. Z kolei art. 16 ust. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka przewiduje, że „Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i Państwa”⁴¹.

Już w XIX w. zauważono, że emancypacja jednostki jest możliwa tylko wówczas, gdy odejdzie się od patriarchalnej koncepcji rodziny⁴². Zaś charakterystyczne dla społeczeństw postępowych jest uznanie właśnie jednostki za centralny podmiot praw⁴³. W uregulowaniach, które zakładają przyznanie lub wysokość zabezpieczenia społecznego na wypadek śmierci małżonka od posiadania wspólnego potomstwa czy braku ponownego zamążpójścia⁴⁴, można dopatrywać się refleksów dawnego sposobu myślenia, który sytuację jednostki postrzegał przez pryzmat rodziny. Wnioski te oczywiście nie kwestionują faktu, że posiadanie potomstwa często wiąże się z większymi wydatkami po stronie wdowy lub wdowca, nie uzasadnia to jednak braku wsparcia dla osób, które po utracie małżonka takiego potomstwa nie posiadają.

Tak rozumiana, jak powyżej zależność sytuacji prawnej jednostki prowadzi również do rozwiązań prawnych ograniczających wolność przemieszczania się kobiet. Bowiem spotykanym elementem regulacji zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa jest tzw. wymóg rezydencji, czyli pozostawania w państwie przyznającym to zabezpieczenie. Oznacza on, że ewentualna zmiana miejsca zamieszkania przez wdowę poza granice państwa, które przyznało zabezpieczenie, może skutkować jego zawieszeniem lub utratą. Rozwiązanie to wydaje się całkowicie nieracjonalne w obliczu okoliczności, że wdowa może przykładowo poza granicami

⁴⁰ Por. S. Dahiya, *Legislation & Social Change Henry Maine's Approach to Progressive Society & Widow's Right to Re-Marriage...*, *op. cit.*, s. 357.

⁴¹ Źródło: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/polish-polski> (dostęp 31.10.2024 r.).

⁴² S. Dahiya, *Legislation & Social Change Henry Maine's Approach to Progressive Society & Widow's Right to Re-Marriage...*, *op. cit.*, s. 357. Por. uwagi J. Piotrowski, *Społeczne problemy rodziny...*, *op. cit.*, s. 224.

⁴³ S. Dahiya, *Legislation & Social Change Henry Maine's Approach to Progressive Society & Widow's Right to Re-Marriage...*, *op. cit.*, s. 357.

⁴⁴ Chodzi o sytuację zawieszenia prawa do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa w przypadkach, gdy wdowa wstąpi w związek małżeński, ale nawet gdy będzie to związek nieformalny.

swojego państwa znaleźć lepiej płatną pracę, co zapewni jednocześnie lepszy byt jej oraz wychowanym przez nią dzieciom.

Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w dziedzinie praw ekonomicznych i socjalnych oznacza, że powinni oni posiadać równe prawa również w zakresie świadczeń z tytułu zabezpieczenia na wydatek wdowieństwa⁴⁵. W przypadku wdowca prawo do zabezpieczenia przeważnie uzależnianie było (niekiedy dalej jest) od tego, czy za życia żony pozostawał on na jej utrzymaniu jako niezdolny do pracy⁴⁶, np. w wyniku doznanego inwalidztwa.

Od wielu lat podnosi się, że obecny system zabezpieczenia społecznego wymaga reform. Wypracowany w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w., powstał z myślą o społeczeństwie przemysłowym. Nie przystaje natomiast do potrzeb społeczeństwa postindustrialnego⁴⁷. W społeczeństwie postindustrialnym, w którym zdecydowana część produkcji przemysłowej przerzucona została na technologię, zaangażowanie człowieka w proces produkcji spada. Jednocześnie rośnie obawa odnośnie do zatrudnienia człowieka, wiele osób pozostaje bez pracy, a nawet jeżeli pracę posiada, to oparta jest ona na krótkookresowych umowach, co zwiększa poczucie niepewności po stronie osób wykonujących pracę. Wiąże się to z koniecznością nieustannego pozostawania w procesie poszukiwania pracy i powtarzających się okresów, w których człowiek jest bez zatrudnienia⁴⁸. W przypadku osób będących w związku małżeńskim, w razie poszukiwania pracy przez jednego z małżonków, ciężar kosztów utrzymania wspólnej rodziny i gospodarstwa domowego w wyższym stopniu spoczywa wówczas na jednym z małżonków. Można uznać, że sytuacja osób w okresie pomiędzy odejściem z pracy i poszukiwaniem nowej, jest lepsza u osób pozostających w małżeństwie, niż wdów czy wdowców, którzy na wsparcie drugiej osoby nie mogą liczyć.

Uznanie i zagwarantowanie praw do zabezpieczenia społecznego stanowi jeden z warunków rozwoju jednostki i jej pełnego udziału w życiu społecznym⁴⁹. Dotychczasowe regulacje zabezpieczenia społecznego odzwierciedlają tradycyjnie funkcjonujące w wielu społeczeństwach przekonanie o centralnym znaczeniu rodziny jako podstawowej komórki społecznej, a mniej ukierunkowane są na potrzeby jednostki we współczesnej gospodarce. Podkreśla się zatem konieczność przeprojektowania świadczeń z tytułu zabezpieczenia społecznego tak, aby były one dostępne dla szerszej grupy społeczeństwa, dostosowane

⁴⁵ Por. E. Pobierowa, *Pozycja kobiet w dokumentach prawa międzynarodowego...*, op. cit., s. 103.

⁴⁶ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, op. cit., s. 146.

⁴⁷ M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia...*, op. cit., s. 72.

⁴⁸ M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia...*, op. cit., s. 73-74.

⁴⁹ Por. uwagi E. Pobierowa, *Pozycja kobiet w dokumentach prawa międzynarodowego...*, op. cit., s. 104.

bardziej do potrzeb zmieniającej się gospodarki⁵⁰, niż postrzegane przez pryzmat wyłącznie sytuacji materialnej rodziny. Ponadto zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa nie powinno być postrzegane jako swoista rekompensata za utratę zarobku, jaki dostarczał za życia mąż dla wdowy oraz całej rodziny. Takie postrzeganie skutkuje tym, że większość świadczeń z tego tytułu ma charakter wyłącznie świadczeń pieniężnych. Należy zauważyć, że w wypowiedziach dotyczących zabezpieczenia społecznego podkreśla się potrzebę nie tylko zapewnienia adekwatnych warunków utrzymania, ale również zapewnienia realnych gwarancji dla pełnego rozwoju jednostki⁵¹. Zdaniem J. Piotrowskiego „Świadczenia ubezpieczeniowe muszą stać się bardziej elastyczne, bardziej zróżnicowane ze względu na realne potrzeby, a więc bardziej docelowo kierowane na konkretne sytuacje”⁵². Jak również „system świadczeń ubezpieczenia społecznego, skierowany na sytuację typowe i powszechne, musi być uzupełniony świadczeniami społecznymi o bardziej zindywidualizowanym charakterze dla zaspokojenia potrzeb występujących czy to w pewnych tylko rejonach, czy wśród niektórych tylko grup ludności, rodzin lub jednostek, czy też przejściowo i w różnym czasie”⁵³.

4. Czynniki prawne wpływające na regulacje zabezpieczenia wdów i wdowców

Regulacje zabezpieczenia społecznego, do których należy zaliczyć również zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa, odnajdujemy w najróżniejszych aktach prawnych międzynarodowych, Unii Europejskiej, a przede wszystkim – konkretnych państw. Skutkuje to różnorodnością standardu ochrony wdów i wdowców w poszczególnych państwach.

Idea prawa do zabezpieczenia społecznego opiera się na dwóch czynnikach. Z jednej strony opiera się na solidarności społecznej, która polega na tym, że zapewnienie adekwatnych warunków jednostce jest obowiązkiem ogółu. Przy tym zapewnienie zaspokojenia potrzeb jednostek leży w interesie zbiorowości. W kontekście zabezpieczenia społecznego zwraca się mianowicie uwagę, że nawet jeżeli ma ono charakter indywidualny to jego sens ma również znaczenie społeczne⁵⁴, a niezaspokojenie indywidualnych potrzeb może przynosić szkodę zbiorowości⁵⁵. Z drugiej strony opiera się na państwie jako realizatorze zapewnienia tych

⁵⁰ N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits...*, *op. cit.*, s. 638.

⁵¹ M. Książkowski, *Bezpieczeństwo społeczne i jego zagrożenia* w: A. Piekara, J. Supińska red., *Polityka społeczna w okresie przemian*, Warszawa 1985 r., s. 20.

⁵² J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, *op. cit.*, s. 30

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Tytułem przykładu zapewnienie możliwości leczenia jednostce zmniejsza ryzyko rozprzestrzenienia się choroby na innych.

⁵⁵ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, *op. cit.*, s. 22.

warunków⁵⁶. Gdyż to zasadniczo poprzez państwo (jego organy) realizowane są konkretne świadczenia w ramach zabezpieczenia społecznego. Za J. Piotrowskim, można przyjąć, że przez zabezpieczanie społeczne należy rozumieć „całokształt środków i działania instytucji publicznych, za pomocą których społeczeństwo stara się zabezpieczyć swoich obywateli przed niezawinionym przez nich niedostatkiem, przed groźbą niemożności zaspokojenia podstawowych, społecznie uznanych za ważne, potrzeb”⁵⁷. Mając na względzie powyższe, również zapewnienie skutecznego zabezpieczenia wdowom i wdowcom leży w interesie ogółu społeczeństwa i powinno być konsekwentnie realizowane przez państwo.

Umowy międzynarodowe zawierające regulacje odnoszące się do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa często odzwierciedlają trendy ustawodawstwa krajowego. Wynikający z nich standard ochrony interesów wdów i wdowców ocenia się jako przestarzały oraz niespójny. Przy tym, nierzadko przepisy te nie nakładają na państwa obowiązku przyjęcia konkretnych rozwiązań prawnych, a jedynie postulują pewne pożądane rozwiązania.

Prawo wdowy lub wdowca do zabezpieczenia różnie jest kształtowane w poszczególnych ustawodawstwach państw członkowskich Unii Europejskiej⁵⁸. Unia Europejska nie podejmuje działań harmonizujących regulacje państw członkowskich w materii zabezpieczenia społecznego, ograniczając się jedynie do koordynacji tych regulacji.

Brak harmonizacji regulacji zabezpieczenia społecznego, w tym na wypadek wdowieństwa, w sferze międzynarodowej – uniwersalnej lub regionalnej - prowadzi do odmienności uregulowań poszczególnych państw w tej materii prawnej. Skutkuje to zróżnicowaniem poziomu ochrony interesów wdów i wdowców na świecie.

Różnice dotyczą przy tym najróżniejszych elementów regulacji zabezpieczania na wypadek wdowieństwa. I tak, odnoszą się do kwestii wieku, gdzie pewne regulacje krajowe przyznają zabezpieczenie niezależnie od wieku, w którym dana osoba utraciła małżonka, w innych – wprowadzają granice wiekowe, niekiedy bardzo wysokie, często łączone z wiekiem emerytalnym. Ponadto, często spotykanym rozwianiem jest różnicowanie sytuacji kobiet i mężczyzn, gdzie w przypadku mężczyzn wprowadza się wyższe granice wiekowe, co jest rozwiązaniem nieznajdującym uzasadnienia w obliczu okoliczności, iż średni wiek śmierci u mężczyzny przeważnie jest niższy niż u kobiety.

⁵⁶ M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia...*, op. cit., s. 57.

⁵⁷ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody...*, op. cit., s. 7–8.

⁵⁸ G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, op. cit., s. 245.

Różnicowanie sytuacji kobiet i mężczyzn w kontekście zabezpieczenia na wypadek śmierci małżonka zdaje się być częstą sytuacją. Podczas gdy jedną z podstawowych zasad systemów zabezpieczenia społecznego jest zasada równego traktowania podmiotów, ich niedyskryminacja⁵⁹. Różnice w dostępie do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa u kobiet i u mężczyzn mogą budzić wątpliwości również w świetle postanowień aktu o podstawowym znaczeniu dla oceny praw człowieka, w tym prawa do zabezpieczenia społecznego, jakim jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Bowiem w kontekście art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, proklamowane w akcie prawa przysługują każdemu bez względu na różnice płci⁶⁰.

Często występującym wymogiem, jest wymóg osiągnięcia ustalonego wieku, stopnia inwalidztwa, czy wychowywania dzieci. Już dawno zwrócono uwagę na okoliczność, że pewne wymagania wieku kierowane względem wdów nie przynoszą pożądaných efektów. Jeżeli bowiem kobieta utraci męża przed osiągnięciem pewnego okresu życia, pomiędzy tym okresem a osiągnięciem wymaganego względem niej wieku pozostaje bez zabezpieczenia⁶¹. Sytuacja dla wdowców lub wdów w kontekście wymagań dotyczących ukończenia określonego wieku jest niekorzystana. Przed osiągnięciem wymaganego wieku mogą pobierać świadczenie w niektórych przypadkach, np. jeżeli są niezdolni do pracy lub posiadają niepełnoletnie dzieci. W przypadku dotyczącym niepełnoletnich dzieci, przeważnie po osiągnięciu przez nie pełnoletności, często ma miejsce okres przerwy, kiedy wdowa lub wdowiec nie mogą korzystać ze świadczenia do osiągnięcia wymaganego od nich wieku. W powyższym okresie osoby te przeważanie są mniej konkurencyjne na rynku pracy, niejednokrotnie podejmują pierwszą pracę po śmierci małżonka, wcześniej zaangażowane opieką nad dziećmi.

W kontekście zabezpieczenia na wypadek śmierci żywiciela wskazuje się, że charakteryzuje się ten przypadek zabezpieczenia społecznego tym, że w razie śmierci ubezpieczonego w okresie aktywności zawodowej czy ewentualnie w czasie korzystania ze świadczenia rentowego lub emerytalnego, jest to zdarzenie, które skutkuje potrzebą objęcia ochroną zwłaszcza dzieci i małżonka⁶². Ponadto w wielu przypadkach zabezpieczenie na wypadek śmierci żywiciela rodziny, w tym obejmujące zabezpieczenie na wypadek

⁵⁹ S. Majkowska-Szulc, M. Zieleniecki w: S. Majkowska-Szulc, M. Tomaszewska, M. Zieleniecki red., *Zabezpieczanie społeczne w Unii Europejskiej...*, op. cit., s. 75.

⁶⁰ Por. A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona praw kobiet w świetle dokumentów międzynarodowych...*, op. cit., s. 183.

⁶¹ Por. *Old-Age and Survivors Insurance: Employment of Aged-Widow Beneficiaries Before Receipt of First Benefit*, Division of Program Analysis, Bureau of Old-Age and Survivors Insurance, źródło: *Social Security Bulletin* 1956 r., vol. 19, no. 8, s. 8.

⁶² G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, op. cit., s. 241.

wdowieństwa, łączone jest z ubezpieczeniami emerytalnymi i rentowymi⁶³. Uregulowania dotyczące rent i emerytur służyc mają natomiast realizacji innych celów niż w przypadku zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa. Powyższe rozwiązania jednakże unaoczniają jak bardzo sytuacja wdowy zależy od sytuacji majątkowej jej męża w chwili jego śmierci. W efekcie świadczenie należne na podstawie zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa często zależne jest od przebiegu pracy żywiciela rodziny, ponadto liczy się wiek i pozostawanie w małżeństwie w chwili śmierci żywiciela⁶⁴. Warto dodać, że również świadczenie emerytalne oraz renty rodzinne tradycyjnie miały na celu ochronę interesów rodziny jako podstawy gospodarstw domowych⁶⁵. Tym samym zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa nie powinno być traktowane jako mające charakter pochodny w stosunku do ubezpieczenia rentowego lub emerytalnego⁶⁶. Wymaga ustanowienia regulacji zabezpieczenia niezależnej od sytuacji majątkowej małżonka w chwili śmierci.

Niektóre regulacje dopuszczają zawieszenie świadczenia w ramach zabezpieczania na wypadek wdowieństwa w razie zawarcia nowego związku małżeńskiego przez wdowę lub wdowca, a nawet wejścia przez nich w związek nieformalny. Uregulowania takie trudno pogodzić z postanowieniami aktów prawa międzynarodowego, które każdemu po osiągnięciu samodzielności zapewniają swobodę łączenia się w związku małżeńskim. Przykładowo art. 16 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka stanowi, że „Mężczyźni i kobiety bez względu na jakiegokolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo po osiągnięciu pełnoletniości do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Mają oni równe prawa w odniesieniu do zawierania małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu”⁶⁷. Rozwiązania dopuszczające zawieszenie lub utratę prawa do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa w razie wstąpienia w związek małżeński przez wdowę lub wdowca, ewentualnie w związek nieformalny, stanowi relikty poglądu łączącego zabezpieczenie na wypadek wdowieństwa ze swoistą rekompensatą z tytułu utraty małżonka. Natomiast punktem odniesienia dla uregulowań takiego zabezpieczenia powinna być sytuacja wdowy lub wdowca, a także potrzeba zapewnienia im prawidłowego funkcjonowania po śmierci małżonka, co obejmuje oczywiście możliwość nawiązania przez nich relacji partnerskiej z inną osobą. Nie znajdują uzasadnienia zatem takie rozwiązania, których rzeczywistą konsekwencją będzie rezygnacja przez wdowy

⁶³ *Ibidem*, s. 244.

⁶⁴ N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits...*, *op. cit.*, s. 639.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 643.

⁶⁶ J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze 2006 r., s. 140-141.

⁶⁷ Źródło: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/polish-polish> (dostęp: 31.10.2024 r.).

lub wdowców z wstępowania w nowe związki w obawie przed zawieszeniem lub utratą prawa do zabezpieczenia.

Regulacje prawne dotyczące zabezpieczenia społecznego przeważnie dalej traktują rodzinę jako podstawową komórkę społeczną i punkt odniesienia dla przyznania świadczeń dla jednostki⁶⁸. Przykładowo przyznanie renty wdowiej, w tym wysokość i charakter świadczenia, bardzo często zależą od posiadania potomstwa. Przy tym podkreśla się, że wiele świadczeń należnych z tytułu zabezpieczenia społecznego jest reliktem epoki, w której małżeństwo postrzegano jako instytucję służącą prokreacji i wychowaniu dzieci⁶⁹.

Przeważnie zabezpieczenie społeczne rozumiane jest poprzez zagwarantowanie bezpieczeństwa w węższym rozumieniu tj. socjalno-ekonomicznym⁷⁰. Podobnie jest z regulacją zabezpieczenia na wypadek śmierci żywiciela rodziny. Świadczenie na wypadek śmierci żywiciela zasadniczo przybiera postać świadczenia pieniężnego. Tak jest ono postrzegane w niektórych aktach międzynarodowych, np. w Konwencji nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej minimalnych norm zabezpieczenia społecznego, w Konwencji nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny, czy w Europejskim Kodeksie Zabezpieczenia Społecznego z 1964 r.⁷¹

Finansowanie zabezpieczenia społecznego w poszczególnych państwach może być pokrywane z najróżniejszych źródeł, np. ze składek, z podatków⁷². Przy tym może być pokrywane częściowo z jednego, częściowo z innego źródła. Istnieją również pograny wsparcia dla wdów, jak np. uruchomiony w 2009 r. w Indiach Indira Gandhi National Widow Pension Scheme⁷³. Jest to program przeznaczony dla wdów znajdujących się poniżej granicy ubóstwa.

W literaturze zauważa się, że dotychczasowe uregulowania prawa do zabezpieczenia wdowy zasadniczo skupiały się na swoistej rekompensacie spowodowanej utratą żywiciela rodziny, którym tradycyjnie postrzegany był mężczyzna (mąż lub ojciec). Nowe spojrzenie na regulację zabezpieczeń społecznych wymaga uwzględnienia równorzędnej pozycji małżonków, którzy oboje mogą spełniać powyższe funkcje, w tym samym stopniu⁷⁴. To stawia pod znakiem

⁶⁸ N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits...*, *op. cit.*, s. 645.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 642.

⁷⁰ Tak m.in. G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 20.

⁷¹ G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze...*, *op. cit.*, s. 245

⁷² *Ibidem*, s. 41.

⁷³ U. Elango, *A Critical Analysis of Right to Social Security*, *Supremo Amicus* 2022 r., no. 28, s. 611.

⁷⁴ N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits...*, *op. cit.*, s. 639.

zapytania zasadność regulacji różnicujących pod względem wieku czy innych warunków dostęp kobiet i mężczyzn do zabezpieczania w razie utraty małżonka. Jednocześnie prowadzi do wniosku, że przyznanie świadczenia powinno być powiązane z konkretną jednostką, a nie jej sytuacją w strukturze rodziny⁷⁵. Powiązanie to powinno bardziej niż strukturę rodziny, uwzględniać potrzeby konkretnego gospodarstwa domowego, które po śmierci jednego z małżonków pozostaje na utrzymaniu drugiego małżonka. To z kolei prowadzi do wniosku o potrzebie niełączenia zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa z regulacją dotyczącą utraty żywiciela rodziny.

Ponadto nowe formy zabezpieczenia społecznego powinny zapewniać jednostkom możliwość przeżycia okresów bezrobocia - pomiędzy utratą a zdobyciem nowej pracy – które w epoce postindustrialnej będą częstym zjawiskiem. Wdowa lub wdowiec, którzy samodzielnie muszą ponosić koszty utrzymania gospodarstwa domowego, będą wymagali pomocy szczególnej w okresach bez pracy⁷⁶.

5. Pożądany zakres zmian. Oczekiwany standard ochrony wyznaczonej przez prawo do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa

Proponowane uregulowanie służyć ma harmonizacji obowiązujących regulacji państwowych w zakresie zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa, a nie jedynie ich koordynacji. Dążenie do ujednoczenia regulacji w zakresie systemów powyższego zabezpieczania w założeniu powinno doprowadzić do przyjęcia nowego standardu ochrony wdów i wdowców.

Mając na względzie powyższe, pierwszym elementem projektowanej regulacji jest przyznanie jej obligatoryjnego charakteru. Stąd sformułowanie „Dla każdego ustanawia się”, użyte w art. 1 *in principio*, ma stanowić podstawę do konieczności wprowadzenia w ustawodawstwach krajowych prawa do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa, co najmniej o treści wynikającej z dalszych postanowień art. 1.

Artykuł 1 pkt 1 ma na celu wykluczenie granic wiekowych, od których uzależnione jest przyznanie zabezpieczania na wypadek wdowieństwa. Opierając się na założeniu, że zabezpieczenie to powinno przysługiwać z samego faktu śmierci małżonka, wprowadzenie ograniczeń w dostępie do zabezpieczania w postaci wieku nie znajduje uzasadnienia. Ponadto, jak wynika z powyższych ustaleń, wymóg spełnienia ustalonego wieku jest krytykowany w

⁷⁵ Ibidem, s. 639.

⁷⁶ Ibidem, s. 658.

literaturze. Stawia mu się m.in. zarzut, że w okresie pomiędzy spełnieniem wymogu wieku a innymi zdarzeniami, z którymi ustawa łączy uzyskanie zabezpieczenia przez wdowę lub wdowca (np. osiągnięcia pełnoletności przez dzieci), często pozostają oni bez zabezpieczenia. Jednakże w powyższym okresie nie zmieniają się ich wydatki, związane z koniecznością utrzymania samodzielnie gospodarstwa domowego.

Artykuł 1 pkt 2 motywowany jest potrzebą zapewnienia prawidłowego funkcjonowania wdowy lub wdowca po śmierci małżonka. Ma na celu przeciwdziałanie sytuacjom, w których w obawie przed utratą lub zawieszeniem zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa osoby te będą rezygnować z wstępowania w nowe związki małżeńskie, czy nawet związki nieformalne. Ponadto, utrzymywanie uregulowań, w świetle których przysługiwanie zabezpieczenia trwa tak długo, jak długo wdowa lub wdowiec pozostaje poza jakimkolwiek związkiem formalnym, czy nawet – w wedle niektórych regulacji – nieformalnym, zdaje się godzić w podstawowe prawa człowieka.

Artykuł 1 pkt 3 zakłada rezygnację z uregulowań, w których celem jest wymuszenie na wdowie lub wdowcu pozostawania w państwie, w którym zabezpieczenie jest udzielane. Rozwiązanie to godzi w swobodę przemieszczania się oraz poszukiwania pracy w innych państwach. Nie służy interesom wdowy lub wdowca chcących zorganizować swój ośrodek życiowy poza państwem udzielenia zabezpieczenia.

Artykuł 1 pkt 4 zakłada uregulowanie, w świetle którego należne wdowie lub wdowcowi prawo do zabezpieczenia nie powinno być uzależnione od sytuacji majątkowej jego małżonka w chwili śmierci, w tym wysokości zarobku czy świadczeń należnych z ubezpieczenia emerytalnego lub rentowego. Istotne jest, aby świadczenie przysługujące na podstawie zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa było dostosowane do potrzeb wdowy lub wdowca, samodzielnie utrzymujących gospodarstwo domowe, co stanowi odpowiedź na zmieniające się uwarunkowania ekonomiczne jednostki w społeczeństwie postindustrialnym.

Artykuł 1 pkt 5 motywowany jest tym, aby okoliczności śmierci małżonka nie wpływały na prawo do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa. Wychodząc z założenia, że prawo do zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa powinno przysługiwać z samego faktu śmierci małżonka, jak również powinno być ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb wdowy lub wdowca samodzielnie utrzymujących gospodarstwo domowe. W efekcie, okoliczności w jakich doszło do śmierci małżonka, nie powinny przesądzać o przyznaniu lub wysokości świadczenia.

Projektowany art. 2 ma na celu objęcie regulacją zabezpieczenia na wypadek wdowieństwa w równym stopniu kobiet i mężczyzn, jak również osób pozostających w

związkach innych niż małżeński, w tym w formalnych związkach partnerskich, czy w związkach nieformalnych.

Wykaz aktów prawnych:

- Konwencja Nr 39 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca obowiązkowego ubezpieczenia na wypadek śmierci pracowników najemnych, zatrudnionych w przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, w wolnych zawodach, jak również chałupników i pracowników gospodarstw domowych przyjęta w Genewie dnia 29 czerwca 1933 r.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona rezolucją nr 217/III A w dniu 10 grudnia 1948 r. w Paryżu przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych
- Konwencja Nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego, przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1952 r.
- Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie dnia 18 października 1961 r.
- Europejski Kodeks Zabezpieczenia Społecznego z dnia 16 kwietnia 1964 r.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.

- Konwencja nr 128 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny przyjęta w Genewie dnia 7 czerwca 1967 r.
- Zalecenie nr 131 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczące świadczeń w razie inwalidztwa, na starość i w razie śmierci żywiciela rodziny przyjęte w Genewie dnia 7 czerwca 1976 r.
- Dyrektywa Rady (79/7/EWG) z dnia 19 grudnia 1978 r. w sprawie stopniowego wprowadzania w życie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zabezpieczenia społecznego
- Karta Podstawowych Praw Socjalnych Pracowników z dnia 9 grudnia 1989 r.
- Zrewidowany Europejski Kodeks Zabezpieczenia Społecznego z dnia 6 listopada 1990 r.
- Zalecenie Rady (WE) nr 92/442 z dnia 27 lipca 1992 r. w sprawie konwergencji celów i polityk ochrony socjalnej
- Zrewidowana Europejska Karta Społeczna przyjęta dnia 3 maja 1996 r. w Strasburgu
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r.
- Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 883/2004 z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 987/2009 z dnia 16 września 2009 r. dotyczące wykonywania rozporządzenia (WE) nr 883/2004 w sprawie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego

Wykaz literatury:

- T. Bińczyk-Majewska, *Koordinacja systemów zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej*, Zakamycze 1999 r.
- N. R. Cahn, J. Carbone, *Redefining Public Benefits*, Rutgers University Law Review 2024 r., 76 no. 3.
- S. Dahiya, *Legislation & Social Change Henry Maine's Approach to Progressive Society & Widow's Right to Re-Marriage*, International Journal of Law Management & Humanities 2022 r., no. 5.
- U. Elango, *A Critical Analysis of Right to Social Security*, Supremo Amicus 2022 r., no. 28.

- S. Jarosz-Żukowska red., *Prawa człowieka i system ich ochrony. Teksty źródłowe*, Wrocław 2002 r.
- J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze 2006 r.
- P. Laroque, *Women's rights and widows' pensions*, International Labour Review 1972 r., vol. 106(1).
- S. Majkowska-Szulc, M. Tomaszewska, M. Zieleniecki red., *Zabezpieczanie społeczne w Unii Europejskiej*, Warszawa 2012 r.
- D. Molzan, *Military Pensions: What Military Spouses Should Know*, Law Now 1993 r., 17 no. 7.
- M. Orłowska-Bednarz, M. Bednarz, *Zabezpieczenie społeczne jako forma ochrony warunków życia*, *Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea*, Tom 2, 2012 r.
- A. Piekara, J. Supińska red., *Polityka społeczna w okresie przemian*, Warszawa 1985 r.
- J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody*, Warszawa 1966 r.
- E. Pobierowa, *Pozycja kobiet w dokumentach prawa międzynarodowego*, Poznań 1975 r.
- A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona praw kobiet w świetle dokumentów międzynarodowych w: Divina et humana: Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisławski red., Lublin 2001 r.
- A. Rajkiewicz red., *Polityka społeczna*, Warszawa 1979 r.
- G. Uścińska, *Europejskie standardy zabezpieczenia społecznego współczesne rozwiązania polskie*, Warszawy 2005 r.
- Por. G. Uścińska, *Standardy zabezpieczenia społecznego Międzynarodowej Organizacji Pracy*, *Zabezpieczenie Społeczne. Teoria, Prawo, Praktyka* 2018 r., nr 8.
- G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze*, Warszawa 2005 r.

Zastrzeżenie: Niniejszy dokument został przygotowany w związku z projektem artystycznym „Wdowa”. Nie stanowi on opinii prawnej, ani porady prawnej. Zawarte w dokumencie analizy i wnioski stanowią efekt badań i ustaleń jego autora. Nie można wykluczyć istnienia odmiennych analiz, które będą zawierały ustalenia odmienne od tych, które wynikają z niniejszego dokumentu.